

İMAM EBÛ HÂMİD EL-GAZZÂLÎ'NİN ANADOLU'DAKİ TORUNLARI¹

Ali ERTUĞRUL^{**}

Özet

Moğol istilası öncesi ve sırasında İslam dünyasının işgale uğrayan kısımlarından Anadolu'ya yapılan entelektüel nitelikli göçler, Anadolu'da kurumlaşıp serpilmeye başlayan İslâm kültür ve medeniyetinin daha da kökleşmesini ve gelişmesini sağlamıştır. Bu sürece katkı sağlayan kimselerin kimler olduğunun tespiti, aynı zamanda sonraları bu coğrafyada oluşacak olan İslâm kültür ve düşüncesinin niteliğini anlamamızı da kolaylaştıracaktır. Biz bu makalemizde, Anadolu'ya gelip Aksaray'a yerleşmiş olan İmam Gazzâlî'nin torunlarından söz edeceğiz. Ancak bundan önce, bu bilginin kayıtlı olduğu tek kaynak durumundaki el-Veledü's-Şefîk isimli kaynağı ve onun müellifini tanıtacağız. Ardından söz konusu bu kaynakta geçen İmam Gazzâlî'yle ilgili bilgileri değerlendireceğiz. Son olarak da tabakat kitaplarında geçen İmam Gazzâlî'nin erkek çocuğu olmadığı yönündeki bilgiler ile elimizdeki kaynakta geçen bilgileri nasıl anlamamız gerektiği üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: Gazzâlî, Niğdeli Kadı Ahmed, Selçuklular, Anadolu, Aksaray

---

¹ Bu makale, 10-11 Âbânâmâh 1391/30 Ekim-1 Kasım 2012 tarihinde Tahran'da icra olunan "Humâyiş-i Beyne'l-milelî-yi Ferheng u Temeddün-i İnan der Devre-i Selcukiyyân" da "Neveđegân-ı İmam Ebû Hâmîd el-Gazzâlî der Asyâ-yı Sağır" adıyla Farsça olarak sunulan tebliğın kısaltılmış ve Türkçeye tercüme edilmiş halidir.

^{**} Yrd. Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

The Descendants of Imam Abu Hamid al-Ghazali in Anatolia

Abstract

The intellectual based immigration to Anatolia from the parts of being exposed to a big invasion in the Islamic world prior to Mongol invasion and during this invasion has provided improvement and inveteracy of Islamic culture and civilization which has already started institutionalizing and blossoming in the Anatolia. Establishing of whom are the people who contribute to this process, meanwhile shall facilitate to our understandings the qualification of Islamic culture and thoughts which will subsequently be formed in this geography. In this paper, we shall talk about Imam-i Ghazali's descendants who have immigrated to Anatolia and settled in Aksaray. But before entering to introduce the mentioned issue, it will be presented the resource, al-Walad al-Shafiq, which is the sole in terms of recording this knowledge, and its author. Afterwards, it shall be evaluated the data about Ghazali in the resource. Lastly, it will be put emphasis upon how we should understand the data passing in the tabaqat books related to information that Ghazali did not have a grandson and the data passing in the mentioned resource (al-Walad al-Shafiq).

Key Words: al-Ghazali, Qadhi Ahmad of Nighda, Saljuks, Anatolia, Aksaray

Bu makaleyi, biz, asıl olarak Niğdeli Kadı Ahmed'in 733/1333 senesinde Orta Anadolu'da yer alan Niğde'de Farsça olarak yazmış olduğu muhtasar İslam tarihi hüviyetindeki *el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk* isimli eserinde zikrettiği malumattan hareketle kaleme aldık. "*Anadolu Selçuklularına Dair Bir kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk'i*" adıyla yapmış olduğumuz doktora çalışmamızın konusu olan bu eserde zikredilen İmam Gazzâlî ve torunlarıyla ilgili bilgileri ele alıp tahlil etmeye geçmeden önce, Niğdeli Kadı Ahmed'in kim olduğuna ve eserinin mahiyetine genel olarak değinmek lazım geldiğini düşünüyoruz. Zira Anadolu Selçukluları döneminde yaşamış bir müellif olarak onun kimliği ve Gazzâlî'nin torunlarıyla ilgili olarak verdiği dönemin diğer kaynaklarında geçmeyen bilgilerin yer aldığı eseri, ele aldığımız konu bakımından önem arz etmektedir.

1. Niğdeli Kadı Ahmed'in Hayatı

Anadolu Selçuklu tarihi müelliflerinden İbn Bîbî ve Aksarayî gibi

Niğdeli Kadı Ahmed'in hayatıyla ilgili olarak dönemin diğer kaynaklara yansımış herhangi bir malumata sahip değiliz. Elimizdeki bilgiler, onun eserinde kendisi ve ailesine dair zaman zaman zikrettiği bölük pörçük haberlerden oluşmaktadır.

Eserinde vermiş olduğu bilgilere göre Kadı Ahmed, kendisini "*Türkistan asıllı, Hoten fasıllı*"¹ olarak tarif eder ve dedesinin Asya'daki Sin hududunda yer alan Hoten şehrinde doğduğunu² söyler. Eğer burada kastettiği büyük dedesi Kadı Cemâleddin Muhammed b. el-Hasan Hotenî (ö. 647/1249) ise, bu takdirde ailesinin hicrî 600 (m. 1203) senesi civarında Anadolu'ya gelmiş olması muhtemeldir.³ Dede Hotenî'nin Selçuklu devleti hizmetine tam olarak hangi tarihte girdiğini bilmiyorsak da, *Bezm u Rezm* müellifi Esterâbâdî'nin ifadelerinden onun bir ara Kastamonu havalisinde kadı olarak vazife yaptığını ve kısa zamanda onun geniş yetkileri bulunan yüksek makamlara eriştiğini anlıyoruz. Bu sırasında Kadı Hotenî, gelecekte Sivas'ta bir beylik kuracak olan Kadı Burhaneddin Ahmed (ö. 800/1398)'in dedesi Celâleddin Habîb ile karşılaşmış ve kızını evlendirmek yoluyla onunla akrabalık kurup Kayseri kadılığını, vakıfların ve diğer müesseselerin yönetimini onun uhdesine vermiştir.⁴

İbn Bîbî, "*Türkistan inanmalarının önde gelenlerinden, saltanat devletinde saygın bir yeri bulunan ve baht yıldızı kabul edilen, Sultan Rükneddin'in hizmetinde yorucu seferlere tahammül gösteren*" şeklinde tebcîl ettiği Cemâleddin Hotenî'nin, Konya kadılığına ilave olarak zamanla bütün Rum memleketleri kadılığına ve hâssa ve âmme vakıfların nâzirliğine getirildiğini belirtir.⁵ Bu şekilde siyasette de nüfuzlu bir hale gelen Cemâleddin Hotenî, torunu Kadı Ahmed'in ifadesine göre, 643/1245 yılında vefat eden Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in vasiyeti üzerine, Sultan'ın oğulları İzzeddin Keykâvus ve Rükneddin Kılıç Arslan'ın vezirliğini ve atabekliğini

¹ Kadı Ahmed Nekîdî, *el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk*, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü, No: 4518, v. 130b.

² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 162b. Ayrıca bkz. v. 2b, 119b, 132b, 149b, 297a.

³ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 149a. Ayrıca bkz. v. 2b, 119b, 132b, 149a, 149b, 150b, 297a.

⁴ Aziz b. Erdeşir Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, neşreden: Köprülüzâde Mehmed Fuad Bey, İstanbul 1928, s. 44-45 / Türkçeye tercüme: Mürsel Öztürk, Ankara 1990, s. 53.

⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alaiye fi'l-Umuri'l-Alaiye*, tsh. Jale Müttehîdîn, Tahran 1390/2011, s. 512-513; ayrıca bkz. s. 493, 507, 516 / Türkçeye tercüme: Mürsel Öztürk, c. II, Ankara 1996, s. 120-121; ayrıca bkz. c. II, 100, 115, 124.

üstlenmiş ve ülkeyi ikiye bölerek bunlar arasında taksim etmiştir. Ancak daha sonra kardeşler arasında çıkan savaşta Konya yolu üzerindeki Sultan Alâüddin Hanı mevkiinde katledilerek buradaki Dânendegân mezarlığına defnedilmiştir.⁶

Kadı Hotenû'den sonra Bedreddin İbrahim Hotenî ve Zeyneddin Nûşî adındaki iki oğlu aileyi temsil etmişlerdir. Bunlardan amca Bedreddin Hotenî'nin 675/1276 yılı civarında Ermenek vilayetinin emiri ve komutanı (serleşkerî/sipehdâr) olduğu dönemin kaynaklarına da yansımıştır.⁷ Baba Zeyneddin Nûşî'nin ise 44 yaşında iken, 698/1298 yılında, zehirli keskin bir kılıcın açtığı yara neticesi vefat ettiğini bizzat oğlu Kadı Ahmed kaydeder.⁸

Eserinde kendini daha ziyade "bende"⁹ ve "müellif"¹⁰ sıfatlarıyla veya bunların her ikisiyle tarif etmeyi uygun bulan Kadı Ahmed, hicrî 700 (m. 1300) yılının başında 15 yaşında olduğunu söyler¹¹; h. 702 yılında da 17 yaşına girdiğini¹² dile getirerek bu tarihi te'kid eder. Bu durumda müellifimizin 685/1286 senesinde dünyaya gelmiş olması gerekir. İlk eğitimini muhtemelen Niğde'nin nahiyelerinden olan Malâkopiye (bugün Nevşehir'e bağlı bulunan Derinkuyu)'de Mevlâna Kemâleddin Nekîdî'den almıştır.¹³ Yine o çocukluk günlerinde, Şeyh-i Azam Zahîrüddin Yusuf b. Ebi'l-Mecd el-Kayseri'yi görmüş, ancak onun zikir,

⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü'ş-Şefik*, v. 132b, 149a.

⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alaiye fî'l-Umuri'l-Alaiye*, s. 591 / Türkçe tercüme: c. II, s. 202-203; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyar*, neşreden: Osman Turan, Ankara 1944, s. 111 / Türkçeye tercüme: Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 85-86.

⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü'ş-Şefik*, v. 102b. Ayrıca bkz. 127a.

⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü'ş-Şefik*, v. 2b, 7a, 9b, 10b, 14b, 21b, 22b, 40a, 55a, 56a, 61a, 64b, 68b, 69a, 70a, 70b, 92b, 94a, 94b, 95b, 96a, 100b, 102b, 106b, 111b, 114a, 117b, 118b, 119a, 119b, 121b, 125a, 130b, 135a, 136a, 140b, 149a, 150b, 151a, 151b, 155b, 156a, 157b, 169a, 172b, 173a, 177a, 182b, 190a, 214b, 233a/1, 233b, 234a, 234b, 238b, 247a, 248b, 266a, 266b, 267b, 271b, 281a, 288a, 291a, 293b, 295b, 296b, 297a.

¹⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü'ş-Şefik*, v. 1b, 2b, 5a, 5b, 9b, 10b, 13a, 14a, 14b, 22b, 37a, 40a, 55a, 56a, 61a, 64b, 68b, 69a, 70a, 70b, 92b, 94a, 94b, 100b, 106b, 111b, 117b, 118a, 118b, 119b, 120b, 121b, 131a, 135a, 140b, 149a, 150b, 151a, 154a, 155b, 169a, 172a, 172b, 177a, 179b, 190a, 193a, 201b, 233a/1, 233b, 234a, 238b, 247a, 266a, 266b, 271b, 288a, 291a, 293b, 295b, 297a, 297b.

¹¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü'ş-Şefik*, v. 94b.

¹² Kadı Ahmed, *el-Veledü'ş-Şefik*, v. 151a.

¹³ Kadı Ahmed, *el-Veledü'ş-Şefik*, v. 117b.

hırka, sohbet ve nefeslerinden istifade etmesi mümkün olamamıştır.¹⁴ Bununla birlikte gençlik yıllarının başlangıcından itibaren Mevlâna Necmeddin İsfehânî'nin, Mevlâna Şerefüddin Mavsilî'nin, Nâsîrüddin Şirazî'nin, Şeyh Şemseddin'in ve Kutbeddin Ali Heraklî'nin sohbet ve meclislerinde bulunmuştur.¹⁵ Yine ilk gençlik dönemi olarak tabir ettiği delikanlılık çağında da, Niğde'ye gelen Konya kadısı Rükneddin Mâzenderânî'yi görmüş; onun, Lûlüve Madeni dârü'l-kazasında görevli Şemseddin Müderris ile mirac hadisesi üzerine yapmış olduğu tartışmaya şahitlik etmiştir.¹⁶ 15 yaşında Malâkopiye'den Niğde'ye döndüğünde ise Hâce Hüdevend Nizâmeddin, Şeyh Muzafferüddin ve üzerinde babasından fazla hakkı olduğunu söylediği Ahmed b. Ali ile mülâki olmuş ve bu sonuncusunun evinde ve daha sonraları da zâviyesinde kalmıştır.¹⁷ Kendilerine izafe olunan sıfatlar dikkate alındığında Mevlâna Şerefüddin Osman b. el-Hasan Nekîdî¹⁸ ve Mevlâna İbrahim b. Ahmed b. Muhammed Mavsilî¹⁹'nin de müellifimizin eğitim ve öğretiminde önemli bir yeri olduğu görülür.

Kadı Ahmed'in 702/1302 senesinde, 17 yaşındayken, evlilik yoluyla kendileriyle akrabalıkları bulunan Hüsâmüddin el-Hüseyn b. Cemâlüddin Habîb Kayserî'nin yanında, muhtemelen Kayseri'deki dârü'l-kazada divitdarlık vazifesiyle işe başladığını biliyoruz.²⁰ O bu görevden azledildikten sonra babasının mezarının bulunması ve kendi doğum yeri olması cihetiyle Niğde'ye dönmüş ve buraya yerleşmeyi kendisi için uygun görmüştür.²¹ Muhtemelen bir müddet sonra da Mevlâna Bahâüddin'in tavassutu ile kadı olarak atanmış ve birkaç kez azledilmişse de eserini yazdığı 733/1333 senesine kadar bu görevi sürdürmüştür.²²

¹⁴ Kadı Ahmed, el-Veledü'ş-Şefik, v. 118b. Ayrıca bkz. v. 119b.

¹⁵ Kadı Ahmed, el-Veledü'ş-Şefik, v. 118b. Ayrıca bkz. v. 7a, 95a-95b, 119a, 281a.

¹⁶ Kadı Ahmed, el-Veledü'ş-Şefik, v. 281a.

¹⁷ Kadı Ahmed, el-Veledü'ş-Şefik, v. 117b. Ayrıca bkz. v. 289b, 297b.

¹⁸ Kadı Ahmed, el-Veledü'ş-Şefik, v. 106b.

¹⁹ Kadı Ahmed, el-Veledü'ş-Şefik, v. 95a.

²⁰ Kadı Ahmed, el-Veledü'ş-Şefik, v. 151a-b, 234a. Ayrıca bkz. v. 95a.

²¹ Kadı Ahmed, el-Veledü'ş-Şefik, v. 156a. Ayrıca bkz. v. 5a.

²² Kadı Ahmed, el-Veledü'ş-Şefik, v. 71a, 71b, 114a, 130b.

İfadelerinden anladığımız kadarıyla bugün elde bulunmayan *Selçuknâme*²³ isimli başka bir eserin de yazarı olan Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik* adlı kitabını yazmak için 733 yılı ortalarında, 48 yaşında iken Nizâmüddin Ahmed b. Ali'nin zâviyesine çekilmiş, burada 6 ay emek sarf ederek bir müsvedde ortaya çıkarmış ve bunu da 13 Zilhicce 733/25 Ağustos 1333 tarihinde temize çekmiştir.²⁴ Ancak *el-Veledü's-Şefik*'te 1 Muharrem 734/12 Eylül 1333 gibi bir tarihin yer alması²⁵, müellifin eserini tamamlamasına rağmen bazı hususları araya sıkıştırdığına delalet eder. Kadı Ahmed'le ilgili olarak elimizde başka herhangi bir bilgi bulunmadığından bu tarih ayrı zamanda onun muhtemel vefat tarihi olarak da kaydedilebilir.

Müellif, Arapça eserlerden tercüme ile oluşturduğunu belirttiği²⁶ kitabına Arapça bir mukaddime (1b-2a) ile başlamış ve "*el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk*" (Şefkatli Çocuk ve Ahlaklı Torun) ismini verdiği eserini, peygamber kıssaları, Acem melikleri ve Yunan filozofları tarihi (9a-71b), İslâm tarihi (72a-156a), fizikî ve felekî coğrafya ile kıyamet ve âhîret ahvaline dâir bahisler (157b-198b), Hz. Muhammed'in sîreti, şemâili, ahlakı ve fazileti (201b-256a) ve kelim ile ilgili meseleler (257b-298a) olmak üzere beş cilde/bölüme ayırmıştır. Eserdeki Farsça olan ikinci mukaddimededen (2b-9a), Kadı Ahmed'in kitabını dönemin İlhanlı sultanı Ebû Sa'îd Bahadır Han'a ve veziri Gıyasüddin (vezir Reşidüddin Fazlullah'ın oğlu)'e ithaf ettiği anlaşılmaktadır. Bu mukaddimededen onun nasıl bir tarih anlayışına sahip olduğunu çıkartmak da mümkündür.

Müellif, beş bölümden oluşan eserinde, muhtasar üslûbunun da bir gereği olarak, ansiklopedik mahiyette bilgiler sunmuş, zaman zaman araya sıkıştırdığı kendine mahsus görüşleri hariç tutulacak olursa, ekseriyetle öncekilerin görüşlerini nakletmeyi tercih etmiştir. Zaten eserinin sonunda zikrettiği kaynaklarına²⁷ göz atıldığında, bunların özellikle

²³ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 140b, 141a.

²⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 297a-b. Ayrıca bkz. v. 5a.

²⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 56a.

²⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 1b.

²⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 297b-298a: "İlimlerin kanunlarını, zevkli [fenleri], hakikat mahsulü tefsirleri, sahih hadisleri, sarîh kıssaları, dinî kısımları içeren bu kitabın yazılması, sıhhatine ve metânetine ittifaqla itimad edilen ufuklardaki muteber yüz kitaptan tercih olunan Ebû Zeyd el-Belhî'nin *el-Bed'i*, eş-Şihâbî'nin *et-Târîh'i*, es-Sa'lebî'nin *'Arâyisü'l-Mecâlis'i*, el-İmam el-Müctehid Mevlanâ Fahrüddîn er-Râzî'nin *et-Tefsîrü'l-*

Sünnî dünya içinde genel kabul görmüş ve bugün “klasik” olarak adlandırılan kitaplar oldukları görülecektir. Ancak bilhassa tarih nokta-i nazarından, özellikle ikinci bölümün sonunda verilen Anadolu Selçuklularına dair bilgiler ile eserin muhtelif yerlerine serpiştirilmiş bulunan ve müellifin müşahade ve kanaatlerini içeren anekdotların, dönemle ilgili kaynakların mahdutluğu göz önünde bulundurulduğunda, eserin kıymetini arttırdığı da bir hakikattir. Ayrıca eserin, üslûp açısından da kendine mahsus bazı özelliklere sahip olduğu açıktır.

2. el-Veledü’ş-Şefik’te İmam Gazzâlî

Bilhassa Sünnî İslam dünyasında mütefekkir kişiliği, mutasavvıf karakteri, Şafiî fıkhına ve Eşarî kelâmına olan hâkimiyeti, filozofları tenkidi ve Bâtınîlerle mücadelesi ile tanınan ve muhtelif alanlarda yazmış olduğu eserlerle kendisinden sonraki dinî düşüncenin istikametine yön veren Hüccetü’l-İslâm İmam Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111), Niğdeli Kadı Ahmed’in şahsı için de önemli bir figür ve eseri için önemli bir kaynaktır. Kadı Ahmed’in daha ziyade “Hüccetü’l-İslâm İmâm Ebû Hâmid Gazzâlî”²⁸ diye ismini andığı Gazzâlî’ye karşı duyduğu hürmet ve muhabbeti daha da arttıran bir başka faktör ise, onun hanımı vasıtasıyla yedinci göbekten/kuşaktan Gazzâlî ile sıhriyeti bulunmasıdır. Ancak ifadelerinden anladığımız kadarıyla baba tarafından vezirlik makamına kadar yükselmiş bir kâdiyü’l-kudât²⁹ torunu olarak Kadı Ahmed için asıl olan nesebî bağıllık ya da mezhebî yakınlık³⁰ değil, Gazzâlî’nin ümmet için yapmış olduğu ilmi ve fikrî katkılarıdır.

Kebîr’i, ez-Zemahşerî’nin el-Keşşâfı, Câmi’u’l-Usûl fi-Ekâvîli’r-Resûl, Ebû Tâlib el-Mekki’nin Kütü’l-Kulûb’u, el-Üstâd Ebû Kâsım Kuşeyrî’nin Risâle’si, el-Allâme es-Sa’îd Ebû Hâmid el-Gazzâlî’nin İhyâ’sı, el-İmam el-Müceddid Dinullah Tâcüddîn’in Hakâyikü’l-Ârifîn’i, ez-Zîcî’n-Nücumî, et-Taksîmü’l-İlli, et-Tetmîmü’l-Amelî, ‘Akâyidü’l-Ukûd, es-Sâbûnî’nin Usûl’ü ve dahi İnzimâmü’l-Âlenîn, Nuhabü’l-Milel ve’n-Nihal, Nesri’-d-Dürr, Ebû Mansûr el-Mâturîdî’nin Elfîzü’l-Küf’ü, ed-Debbûsî’nin Münâzarât’ı, el-Müebâhasâtü’ş-Şettâ, el-Müellif el-Kudsî tarafından te’lif olunan Furû’u’l-Fıkhî, Teşrîhü’t-Tıbb ile tek tek zikri uzun sürecek olan diğer kitaplar gibi muhtelif eserlerin özlerinin çıkarılıp hülâsa edilmesinden oluşmuştur.”

²⁸ Kadı Ahmed, el-Veledü’ş-Şefik, v. 71a, 85b, 94a, 95b, 132b, 133a, 135a, 258a, 297a. Ayrıca bkz. 70a, 70b, 125a, 297b.

²⁹ Kadı Ahmed, el-Veledü’ş-Şefik, v. 132b.

³⁰ Kadı Ahmed, fikhî olarak Hanefî, itikadî olarak da Maturidî’dir (Bkz. Kadı Ahmed, el-Veledü’ş-Şefik, v. 120a, 268b, 284a, 291b. Ayrıca bkz. Ali Ertuğrul, Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed’in el-Veledü’ş-Şefik ve’l-Hâfidü’l-

Yukarıda genel hatlarıyla tanıtılmış olduğumuz eserin ikinci bölümünde, Kadı Ahmed, İslâm kültür mirasına yapmış olduğu bu fiilî ve fikrî katkı sebebiyle Gazzâlî'nin ismini, ümmetin necibleri, nakibleri ve havâriyelerinin ardından, yine ümmete fikrî ve ilmî olarak hizmet etmiş olduğunu düşündüğü İbnü'l-Arabî, Fahu'r-Razî ve Zemahşerî'nin ismiyle birlikte anar. Kadı Ahmed, Hz. Hasan da dâhil olmak üzere Hulefâ-i Râşidîn'den bahsettikten sonra: *"Benî Ümeyye hâkimlerinin zikrine geçmeden önce, bu ümmetin necibleri, nakibleri ve havâriyeri içinden daha fazla gerekli olanlarını, daha münasip, uygun ve mutabık düşenlerini ve bu isimleri taşımayı daha fazla hak etmiş olanlarını da Hulefâ-i Râşidîn'in haberlerinin sonuna ekleyerek vermek istiyoruz."*³¹ diyerek sahabe ve tabi'inden olan söz konusu neciblerin, nakiblerin ve havâriyelerin³² isimlerini sayar. Ardında da: *"Kitaplarında Arapça olarak bu tür hususlara yer veren mürişid-i akdem, müctehid-i mukaddem, celîd-i muazzam, Şeyh Muhyiddin Mağribî'nin, onun benzeri olan allâmetü'd-dünya, Huccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Gazzâlî'nin, Cârullah Zemahşerî'nin ve İmâm, Mevlâna Fahrüddin Razî'nin de ruhları şâd olsun. Allah onlardan ve onların hoşnut kaldığı kimselerden razı olsun. Onlar, sermayesi kıt bizim gibi zayıf kimselere gaybî bir hediye olarak lütfedilmişlerdir."*³³ diyerek bu kimseleri yad etmeyi de bir kadirşinaslık olarak görür. Böylece hem bu kimselerin ümmete yapmış oldukları hizmetlerin büyüklüğünü hem de onların ümmet içindeki mümtaz mevkilerini takdir ve te'kid etmiş olur.

Kadı Ahmed'in İmâm Gazzâlî'yle ilgili bu övgü dolu ifadeleri kitabının muhtelif sayfalarında da devam eder. O, hicrî 500. yılın din mü-

---

Halik'i, Dokuz Eylül Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009, s. 96-102 (Yayınlanmamış doktora tezi)). İmâm Gazzâlî'nin ise fikhî olarak Şafi'î, itikadî olarak Eş'arî olduğu bilinmektedir.

³¹ Kadı Ahmed, el-Veledü's-Şefik, v. 85b.

³² Sahabe ve tâbi'inden olan on iki necib ve on nakibin ismi sayılıyorsa da, havâriyeler başlığı altında: *"Allah'ın dinine samimiyetle bağlanan bu ümmetin havâriyelerinden her biri, iki cihan çeşmesinden kana kana içmişler, bâtın tasfiye ederek kalplerini pak eylemişler, bitün sefali memlekelerin kahrıramanı ve yüce mekanların ışığı olmuşlardır. Bu kimseler Mekke-i Muazzama'da yetişmişler, ulu beldevinin vâdisinden nasiplenmişler, Kureys'in seçkinlerinden ve akıl sahibi kimselerin tercih edilenlerinden olmuşlardır. Allah'ın kulu ve Resûlü de onlardan razı olmuştur. Nebevi bi'setin başlangıcından âhir zaman olan bu ana kadar zevâl bulmuş veya tedavül etmekte olan lisanlarda, onlarla birlikte özünden kabuklarına kadar sünnete bağlı ulema içinden çıkmış bulunan neciblerin ve nakiplerin isimlerinin yâd edilmesi son bulmasın."* denilmesine rağmen kimsenin ismi zikredilmemektedir. Bkz. Kadı Ahmed, el-Veledü's-Şefik, v. 85b.

³³ Kadı Ahmed, el-Veledü's-Şefik, v. 85b.

ceddidlerini sayarken, ondan: "Fakihlerden cihanın tabi olduğu, tüm zamanların nadiresi olan Şâfi'î ahabından iki Doğu'nun imamı, iki Batı'nın müftisi, Ebû Hâmid Zeynüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Tusî Gazzâlî"³⁴ diye bahseder. Fakih ve muhaddis Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrahim Semerkandî'den söz ederken de, onun "Hüccetü'l-İslâm İmâm Gazzâlî'nin ikincisi"³⁵ olduğunu söyler ve böylece onun değerini Gazzâlî'ye kıyaslayarak takdir eder. Ayrıca Kadı Ahmed'in hayatının muhtelif safhalarında ve eserini yazma esnasında zaman zaman Gazzâlî'yi hatırına getirdiği de eserindeki ifadelerden anlaşılır. Onun: "Bin cilt kitabın mümessili, din ve dünyanın imamı Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Gazzâlî (Allah ondan razı olsun) hatırıma geldi."³⁶ sözü, Gazzâlî'nin hareketli, bereketli ve zahidâne hayatının Kadı Ahmed için bir ibret ve motivasyon kaynağı olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Kadı Ahmed'in ta'zim, hürmet ve hayranlık içeren ifadeleri, Gazzâlî'nin vefat yılından bahsettiği kısımda son haddine varır. Burada Keşşâf sahibi Zemahşerî'nin Gazzâlî'nin ölümü üzerine söylediği bir mersiye de yer veren Kadı Ahmed, yine Gazzâlî'nin Şâfi'î mezhebinden olduğuna ve hicrî 500. yılın başındaki din müceddidlerinden sayıldığına şu sözlerle vurgu yapar:

"505 senesinin Cemaziye'l-âhir ayında, imam-ı ma'azzam, muktedâ-yı mükerrerem, musannif-i şark ve garb, müftî-yi Acem ve Arab, haydarî'd-dehr, ferîdü'l-asr, allâme-i cihân, nâdire-i evân, nâib-i hazret, vâris-i ulûm-i nebeviyyet, zeynü'l-mille ve'd-dîn Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Gazzâlî Tûsî (Allah onlardan razı olsun), Hakk'ın katına vâsıl oldu. Onun muasırları olan âlemin fâzıl kimseleri, taziye şartlarını edâ etmenin akabinde, mersiyeyle söyleyerek [sinelerini] dövmüşler, hâtıraları anısına medhiyeler inşa etmişler ve onun merhametli merhemlerini acı veren dertlerine sürmüşlerdir.

Keşşâf sâhibi, Cârullah, Allâme Zemahşerî (Allah kabrini rahat kılsın), Gazzâlî hakkında şöyle diyor:

Dediler, İmam'ın vadi doldu

Bir çığlık yükseldi ölümünü haber verenden

³⁴ Kadı Ahmed, el-Veledü'ş-Şefik, v. 94a. Ayrıca bkz. 133a.

³⁵ Kadı Ahmed, el-Veledü'ş-Şefik, v. 135a.

³⁶ Kadı Ahmed, el-Veledü'ş-Şefik, v. 297a.

Dedim, göçen tek bir kişi değildir

Bir ümmet gelip geçti³⁷

*Gazzâlî, sahip olduğu birikimleri sonrakilere mirâs bıraktı. Şâfi'î mezhebindendi. 500. yılın başındaki din müceddidlerinden addolunuyordu.*³⁸

Bu şekilde İmam Gazzâlî'den övgü ve sitayişle bahseden, onun ümmetin ilmû mirasına olan katkısını hayırla yâd eden Kadı Ahmed, bizzat kendisi de kitabını yazarken İmam Gazzâlî'nin eserlerinden istifade etmiş ve onları kullanmıştır. O, eserinin birinci bölümün ikinci ana konusunu teşkil eden Acem melikleri bahsini (v. 69b-71b), ismi meçhul müneccimler tarafından telif edildiği söylenen *Zîc-i Nucûmî* ile Gazzâlî'nin *Nasihatü'l-Mülûk*'unu kullanılarak yazmıştır.³⁹ Ancak o, "Tezkire-i Gazzâlî"⁴⁰ diye de andığı bu eserdeki malumatın⁴¹ bazen tarihçilerin ve kıssacıların verdikleri bilgilerle uyuşmadığını söylemektedir. Bu durumda o, söz konusu kronolojik tutarsızlıkları gidermek için *Zîc-i Nucûmî*'ye müracaat etmiştir.⁴²

Kadı Ahmed'in eserinde kaynak olarak kullandığı İmam Gazzâlî'ye ait bir diğer eser ise *İhyâu Ulûmî'd-Dîn*'dir. Görebildiğimiz kadarıyla Kadı Ahmed, bazen doğrudan doğruya işaret ederek⁴³, ancak daha ziyade hiçbir atıfta bulunmayarak İhya'dan istifade etmiştir. Üçüncü bölümün sonuna doğru değinilen ölüm, berzah ve âhîret âlemi ile semâ'nın husûsiyetine dair bahislerin⁴⁴; dördüncü bölümde ele alınan adâbü'l-maîşet ve ahlâkû'n-nübüvvet ile ilgili hususların⁴⁵ ve beşinci

³⁷ Bu dörtlük, es-Sübki tarafından Şeyhu'l-İslâm Ebû Osman es-Sâbûnî'nin şerh-i hâlinde: "Tuslu İmam Zeynü'l-İslâm'ın, Şeyhu'l-İslâm Ebû Osman'ın taziyesine dair yazmış olduğu bir kitaptan okudum." denilerek verilmektedir. İmam Gazzâlî'nin Tuslu olduğu ve Zeynü'l-İslâm lakabını taşıdığı bilinmektedir. es-Sübki de, Tuslu İmam Zeynü'l-İslâm ile İmam Gazzâlî'yi kastediyor ise, bu durumda dörtlük İmam Gazzâlî'nin ölümü üzerine değil, bizzat İmam Gazzâlî tarafından yazılmış olacaktır. Bkz. Tâceddin es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübâ, c. IV, Mısır 1964, s. 282.*

³⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik, v. 132b.*

³⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik, v. 70a, 71a.* Ayrıca bkz. v. 9b, 297b.

⁴⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik, v. 71a.*

⁴¹ Muhammed Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk, tsh. Celâleddin Hümâyî, Tahran 1367, s. 84-96.*

⁴² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik, v. 71a.* Ayrıca bkz. v. 9b, 59b.

⁴³ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik, v. 258a, 297b.*

⁴⁴ Bkz. Gazzâlî, *İhyâu Ulûmî'd-Dîn, Türkçeye tercüme: Ahmed Serdaroğlu, c. II, İstanbul 1986, s. 675-751; c. IV, s. 803-988.*

⁴⁵ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmî'd-Dîn, c. II, s. 869-906.*

bölümde işlenen kâidetü'l-î'tikâd⁴⁶ ile ilgili kısımların İhya'da işlenen konularla yakın benzerlikleri vardır.

3. el-Veledü'ş-Şefik'te İmam Gazzâlî'nin Torunları

Yukarıda da değindiğimiz üzere genel olarak muhtasar bir İslam tarihi hüviyetinde olan *el-Veledü'ş-Şefik* isimli eserinin ikinci bölümünde Kadı Ahmed, halifeler, sultanlar ve emirlerden bahsederken zaman zaman yeri geldiğinde kâri'ler, muhaddisler, fakihler, kelamcılar ve şeyhler gibi muhtelif tabakalardan da söz eder. O, Ebû Davud'un *Sünen*'inde geçen bir hadise⁴⁷ binaen de her yüzyılın başındaki din müceddidlerinin isimlerini toplu olarak verir. Görüldüğü kadarıyla Kadı Ahmed'in h. 500. yıla kadarki bu hususla ilgili kaynağı tarihçi İzzeddin İbnü'l-Esîr'in kardeşi olan muhaddis Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in *Câmi'u'l-Usûl min-Ehâdisi'r-Resûl* isimli eseridir.⁴⁸ O, bu eserde söz konusu hadisin şerhi olarak verilen kısımları aynen iktibas etmiş; Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in 606/1210'da vefatıyla boş kalan son iki yüzyıldaki, yani 600. ve 700. yıllardaki din müceddidlerini de kendisi tespit etme durumunda kalmıştır. Ancak görüldüğü kadarıyla bu hususta pek başarılı olamamış ve birkaç ismin dışında yeterli sayıda isim belirtmesi mümkün olamamıştır. Bununla birlikte Kadı Ahmed, bir nevi bu faslın zeyli olarak verdiği kısımda, Anadolu'da bulunmuş ve bir kısmıyla bizzat görüşüp konuşmuş olduğu pek çok âlimin ismini vermiş; bunların içinden Aksaray şehrinde yaşamış olan dört âlimi de müceddid sıfatıyla yâd etmiştir.⁴⁹

Kadı Ahmed'in burada değineceğimiz konu bakımından önem arz eden başka bir rivayeti, Gazzâlî'nin vefatından söz ederken, çocuklarının dedesi olması, yani hanımı tarafından akrabası bulunması hasebiyle Gazzâlî'nin torunlarından da bahsetme lüzumu duymuş olmasıdır. Yukarıda söz konusu ettiğimiz ve bir kısmını naklettiğimiz anekdotta Kadı

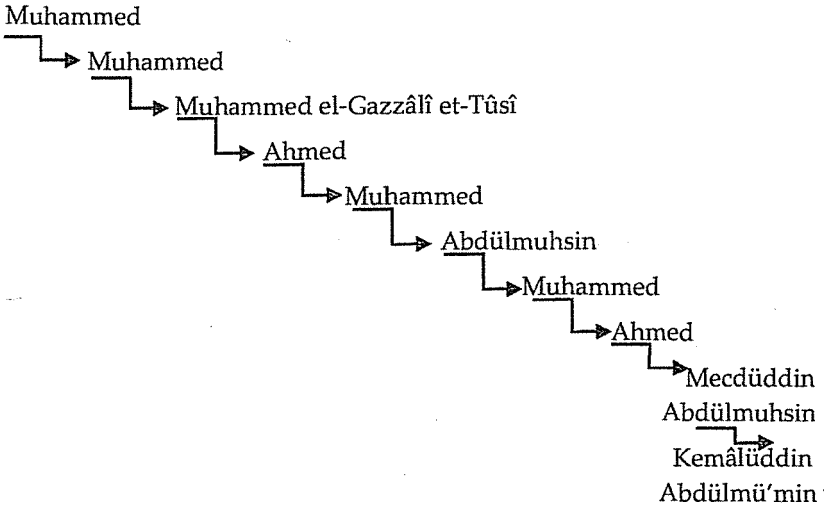
⁴⁶ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, c. I, 229-329.

⁴⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü'ş-Şefik*, v. 93a: "Aziz ve Celil olan Allah, benden sonraki her hicrî 100 yılın başında, ümmetin arasındaki kâmillerden bazısını kendileri vasıtasıyla dinimi yenilemek/canlandırmak üzere gönderecektir." Bu hadisin metni için bkz. Ebû Davud, *Sünen-i Ebû Davud*, c. IV, İstanbul 1992, s. 480, Hadis No: 4291. Yine bu hadisin metni ve Kadı Ahmed tarafından da iktibas edilen şerhi için ise bkz. Mecdüddin İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-Usûl min-Ehâdisi'r-Resûl*, c. XI, thk. Abdulkadir el-Arnâvut, Şam 1972, s. 319-324, Hadis No: 8881.

⁴⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü'ş-Şefik*, v. 92b. Ayrıca bkz. 32a, 133a, 168a, 169a, 297b.

⁴⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü'ş-Şefik*, v. 94b-96a.

Ahmed, çocuklarının anne tarafından dedesi olan Kemâlüddin Abdülmü'min isimli şahsa ait şöyle bir şecereden söz eder: "Bu bende müellifin çocuklarının anne tarafından dedesi olması münasebetiyle, onların, birkaç babasıyla birlikte Hazret-i İmam Gazzâlî'ye kadar çıkan şecerelerine yer vereceğiz. Tertip şu şekildedir: Aksaray mahrûsesinden merhûm Kemâlüddin Abdülmü'min Subaşı b. mezkûr Aksaray'ın ve Rum menlûk ve askerlerinin kadısı, el-Kâdî, es-Sa'îd, el-Allâme, eş-Şehîd, Mevlâna Mecdüddin Abdülmuhsin b. Ahmed b. Muhammed b. Abdülmuhsin b. Muhammed b. Ahmed b. mezkûr Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî b. Muhammed b. Muhammed."⁵⁰

Gazzâlî'nin neslinden gelen kimselerin Anadolu'da yaşadığını gösteren bu şecerede, gördüğümüz kadarıyla hanımının dedesi konumunda olan Mevlâna Mecdüddin Abdülmuhsin'e, "Aksaray'ın ve Rum memlûk ve askerlerinin kadısı" unvanı nispet edilir ve kendisi "el-kâdî, es-sa'îd, el-allâme, eş-şehîd" sıfatlarıyla anılır. Yine hanımının babası, yani kayınpederi olması icap eden Kemâlüddin Abdülmü'min'in de Aksaray mahrûsesinden olduğu ve subaşı unvanı taşıdığı şeceredeki ifadelerden anlaşıl-maktadır.

Yukarıda işaret ettiğimiz sebebe binaen Aksaray şehrinde yaşamış olan dört din müceddidinin ismini sayarken Kadı Ahmed'in, buradaki kadıların Ebû Hâmid Gazzâlî'nin soyundan geldiklerini belirtmesi de bu

⁵⁰ Kadı Ahmed, el-Veledü's-Şefik, v. 132b.

durumu te'yid eder. Ancak o: "Şimdi de Rum memleketleri arasından Dârü'z-zafer Aksaray mahrûsesindeki dört din müceddidini tek tek zikrederek onların parlak ve ışıltılı husûsiyetlerini ortaya koyalım"⁵¹ demesine ve diğer üç müceddidin ismini⁵² vermesine rağmen, aşağıda da görüleceği üzere üçüncü sırada zikrettiği İmam Gazzâlî'nin neslinden gelen kadılarla ilgili olarak herhangi bir isim belirtmez: "Üçüncüsü, Hüccetü'l-İslâm, İmamü'd-dünya Ebû Hâmid Gazzâlî (Allah ondan razı olsun)'nin temiz neslinden gelen mezkûr buk'adaki din hâkimleri durumundaki kadılardır. Geçmişten bugüne kadar ve bugünden de ilk üfleme (kıyamete) kadar, uyumlu halkalarla zincirleme şeklinde birbirine bağlanan bu sülâlenin silsilesi, ayrılık acısını tatmaktan ve içtikleri tatlı Selsebil suyunun kesilip karışmasından emin olsunlar."⁵³

Bu ifadeler yukarıda verdiğimiz şecere ile birlikte değerlendirildiğinde, kastedilen kişi, muhtemelen şecerenin ikinci halkasında yer alan ve "Aksaray'ın ve Rum memlûk ve askerlerinin kadısı, el-kâdî, es-sa'îd, el-allâme, eş-şehîd" olarak yad edilen Mevlâna Mecdüddin Abdülmuhsin olmalıdır. Ancak Kadı Ahmed, ifadesinde, sanki bir tek kişiden bahsetmiyor; "kadılar" diyerek birden çok kişiye işaret ediyor gibidir. Yine ifadeden, bu kimselerin bir sülâle teşkil ettiklerini ve herhangi bir kopukluğa maruz kalmadan uyumlu halkalarla Kadı Ahmed'in zamanuna kadar birbirine bağlı olarak varlıklarını devam ettirdiklerini çıkartmak da mümkündür.

Müsâmeretü'l-Ahbâr müellifi Aksaray'ın Moğol noyanı Sülemiş'in 698/1298 senesinde İlhanlılardan Gazan Han'a karşı kalkıştığı isyan teşebbüsüyle ilgili bir rivayeti de, yukarıda Kadı Ahmed'den aktardığımız malumati te'yid ve te'kid eder görünmekte ve Aksaray'daki Gazzâlî sülâlesinin varlığı hakkında önemli bir ipucu içermektedir. Aksarayî, eserinde, Sülemiş'in söz konusu hareketine, "Aksaray kadısı ile kardeşi Mü'min'den başka, vilayetin ileri gelenlerinden hiçbir akıl ve dirayet sahibi kimsenin iştirak etmediğini" söylemektedir. Sülemiş'in ertesi yılki ikinci isyan teşebbüsüne de, onun Şam'dan dönüşüne sevinen ve güç bulan

⁵¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 95b.

⁵² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 95b-96a. İsimleri sayılan bu müceddidler şunlardır: Mevlâna Ebu'l-Fadâil Bedreddin Ahmed b. Muhammed b. Muzaffer b. Muhtâr er-Râzî. Hâce Alâüddin'in oğulları Mevlâna Şerefüddin Kayserî ile Mevlâna Sadruddin. Sultan Rükneddin Kılıç Arslan İbn Sultan Mes'ûd Selçûkî.

⁵³ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 95b.

Aksaray'daki bazı nâiblerin destek verdiğini belirtmektedir.⁵⁴ Ailenin mesleği ve isim benzerliği dikkate alınacak olursa, Sülemiş'in hareketine destek veren kimseler arasında, Kadı Ahmed'in zikrettiği şecerede ismi "subaşı" unvanıyla birlikte geçen Kémâlüddin Abdülmü'min'in, yani Kadı Ahmed'in kayınpederinin de olması lazım gelir. Yine Aksarayî'nin isim vermeden andığı Mü'min'in kardeşinin de Aksaray kadısı olması, bu durumu destekler mahiyettedir. Kadı Ahmed'in verdiği şecerede bu iki kardeşin babası olarak zikredilen "Rum memlük ve askerlerinin kadısı" unvanlı Mevlâna Mecdüddin Abdülmuhsin'in de "eş-şehîd" olarak yâd edilmesi, onun sadece kadılık vazifesiyle meşgul olmadığını; dönemin siyasî ve askerî hareketleri içinde yer aldığını ve muhtemelen de buna bağlı olarak bir muharebede katledildiğini gösterecek mahiyettedir.

Bu noktada açık ifadelerle İmam Gazzâlî neslinden geldiği belli olan bir sülâlenin, Anadolu'ya ne zaman giriş yaptığı ve Aksaray'ı mesken tuttuğu sorusu akla gelmektedir. Bu hususta müracaat ettiğimiz kaynak yine elimizdeki şecere olmaktadır. Şeceredeki isimlere dikkat edildiğinde, İmam Gazzâlî'den sonraki yedi kuşağın/neslin isimleri sayılmakta ve bunlardan sadece son iki şahıs bir takım sıfatlarla Aksaray'a ve Anadolu'ya nispet edilmektedir. Bilindiği gibi İmam Gazzâlî'nin vefat tarihi 505/1111 senesidir. Şeceredeki son isim olan Kémâlüddin Abdülmü'min'le ilgili olarak kaynaklara yansıyan en kesin tarih ise yukarıda da görüleceği üzere 700/1300 yılıdır. Bu durumda İmam Gazzâlî ile Aksaray'daki yedinci kuşaktan torunu arasında takriben 190 senelik bir fasıla mevcuttur. Bu da aşağı-yukarı her nesil arasında 25-30 yıllık bir süre bulunduğunu gösterir ki, şecere hesaplamada bu makul bir rakamdır. Bu durumda şeceredeki son iki ismin Aksaraylı olduğunu göz önünde bulundurarak bir hesaplama yapacak olursak, İmam Gazzâlî sülalesine mensup kimselerin 700/1300 yılından takriben 50-60 yıl kadar önce Anadolu'ya giriş yaptıklarını ve Aksaray'a yerleştiklerini söylememiz mümkün olur. Selçukluların 641/1243 yılında Köseadağ'da Moğolların önünden dağılıp Anadolu'nun Moğol istilasına maruz kaldığı yıllara tekabül eden bu tarih de, Anadolu'nun muhtelif cihetlerden yoğun entelektüel muhacerete sahne olduğu bir zaman aralığına tesadüf eder. Böylece Anadolu'nun İslamlaşmasında ve İslam kültür ve medeniyetinin Anadolu'da kök salmasında önemli bir yeri bulunan Moğol istilası öncesi ve sırasın-

⁵⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 241, 270 / Türkçe tercüme: s. 194, 218.

daki bu entelektüel muhaceret seline, İmam Gazzâlî'nin torunlarının da iştirak ettiği ortaya çıkar.

Kadı Ahmed'in de eserinde belirttiği üzere Aksaray, Sultan Rükneddin Kılıç Arslan İbn Mes'ûd Selçûkî (saltanatı: 550-588/1155-1192)'nin saltanatının başında, onun tarafından inşa edilmiş ve mamur kılınmış bir şehir idi.⁵⁵ Sultan muhtelif İslâm beldelerindeki Müslümanları ve Azerbaycan'daki gazileri buraya celb etmiş; âlimleri, fâzılları, fakihleri, hâceleri burada bir araya getirmiş ve böylece burası da civardaki diğer belde-ler gibi bir İslâm şehri hüviyeti kazanmıştı. Hatta Sultan tarafından burada inşa edilen ve iki mezhebe göre faaliyet icra eden medreseler, verilen derslerin kalitesi bakımından itibarlı hâle gelmişler ve etraftan talebe çekmeye başlamışlardı.⁵⁶ Ulemâdan ve fakihler zümresinden şahısları içeren İmam Gazzâlî sülalesi de, ya şehrin bu ilmî havası ya da diğer başka sebeplerle 640'lı yıllarda Aksaray'a gelip ilmî faaliyetlere destek vermişler ve en azından 700/1300 senesine kadar da kadılık mansıbını uhdelerinde bulundurmuşlardır.

Son olarak Gazzâlî'nin Anadolu'daki torunları arasına anneleri cihetiyle Niğdeli Kadı Ahmed'in çocuklarını da ilave etmemiz mümkün görünmektedir. Zaten Kadı Ahmed, yukarıda söz konusu ettiğimiz seçreyi de bu sebeple vermektedir. O, çocuklarının anne tarafından İmam Gazzâlî, baba tarafından da vezirlik ve kâdıyü'l-kudâtılık yapan Kadı Muhammed Hotenî gibi iki büyük dedeye sahip olduklarını söylemekte; bunun kendisi için de büyük bir iftihar, mutluluk ve sevinç kaynağı olduğunu ifade etmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla o, Hz. Peygamber'in Kıyamet günü kendisine tanınmış olan şefaate hakkını kullandıktan sonra, ümmeti arasında şefaate layık bulunan âlimlerden biri olarak gördüğü İmam Gazzâlî'nin, sekizinci kuşaktan torunu olan hanımı vasıtasıyla Gazzâlî sülalesinin fertlerinden biri haline geldiğinden dolayı, kendisine de şefaate edeceğine ummaktadır.⁵⁷

Kadı Ahmed, kendisi vesilesiyle ahirette şefaate nail olmayı umduğu bu hanımın ismi ve onunla ne zaman evlendiği hususunda ise herhangi bir bilgi vermez. Muhtemelen hem Kadı Ahmed'in hem de hanı-

⁵⁵ Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk der Anatoli*, tsh. Nadire Celalî, Tahran 1377/1999, s. 81 / Türkçe tercüme: Feridun Nâfiz Uzluk, Ankara 1952, s. 25.

⁵⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü'ş-Şefik*, v. 95b-96a.

⁵⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü'ş-Şefik*, v. 132b-133a.

mının ailesinin kadılık silkinden gelmesi, bu iki aile arasında böyle bir sıhriyyetin tesis edilmesiyle neticelenmiştir. Yine Kadı Ahmed'in başka bir evlilik yapıp yapmadığı ya da çocuklarının toplam sayısının kaç olduğu hususu da açık değildir. Ancak eserinin muhtelif yerlerinde yaptığı işaretlerden en azından onun sahip olduğu üç erkek çocuğun isimlerinden haberdarız. Buna göre onun en büyük oğlunun ismi Muhammed'dir. Diğerlerinin isimleri ise Kemâl Hafîb ve Abdülmü'min el-Hafîb'tir.⁵⁸

el-Veledü's-Şefik'te sadece birer kere anılan bu üç oğlun adlarını isim verme ananesine göre tahlile tabi tuttuğumuzda, Muhammed'in baba tarafından dedesinin ismini, Abdülmü'min'in ise annesinin babasının adını taşıdığını görürüz. Çocuklardan ikisinin isimlerinin sonunda görülen "hafîb" unvanının meslekî bir çağrışımı olup olmadığı ise açık değildir.

4. İmam Gazzâlî'nin Erkek Çocuğu Olup Olmadığı Meselesi

Gazzali, 504/1110 yılında Kiya el-Herrâsî'nin vefatı üzerine Bağdad Nizamiyesi'ne yeniden müderris olarak dönme teklifini reddettiği mektubunda: "*Şehid Sadrazam Nizamülmülk (Allah ruhunu takdis etsin) beni Bağdad'a çağırıldığı zaman, yalnızdım; sorumluluğunu üstlendiğim kimseler, eşim ve çocuklarım yoktu. Ancak şimdi alakadar olmak zorunda olduğum kimseler ve çocuklar var. Onları bırakmak, kalplerini kırmak asla câiz değildir.*"⁵⁹ demektedir. Onun 484/1091 yılında Bağdad Nizâmiyesi'nde müderrisliğe başladıktan sonra evlendiği, 488 yılı Zilkade (1095 yılı Kasım) ayında Bağdad'ı terk ederken Nizâmiye'de ders verme işini ve ailesini kardeşi Ahmed'e emanet etmesinden⁶⁰ ve ailesinin geçimi için ayırdığı malın dışındaki bütün servetini muhtaç durumdaki kimselere bağışladığını söylemesinden⁶¹ anlaşılmaktadır. Bu durumda 505/1111 yılında 55 yaşın-

⁵⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 55b-56a, 133b, 136a/h, 297a. Ayrıca bkz. 1b, 56a-b, 297b.

⁵⁹ *Mekâtib-i Fârisi-yi Gazzâlî be-nâm-ı Fazâilü'l-Enâm min Resâili Hücceti'l-İslâm*, tsh. Abbas İkbâl, Tahran 1362 h.ş., s. 42.

⁶⁰ Gazzâlî, *el-Munkızu mine'd-Dalâl*, trc. Hilmi Güngör, İstanbul 1990, s. 60, 78; Subkî, *Tabakât*, c. IV, s. 350; c. VI, s. 197, 205, 206, 218. Ayrıca bkz. Abdülhüseyn Zerrinkub, *Firar ez Medrese*, Tahran 1373, s. 53, 105-106, 223; Bu eserin Türkçe tercümesi için bkz. *Medreseden Kaçış*, Türkçeye tercüme: Hikmet Gök, İstanbul 2005, s. 145, 165-166.

⁶¹ Gazzâlî, *el-Munkız*, s. 60; *Mekâtib-i Fârisi-yi Gazzâlî*, s. 42; Subkî, *Tabakât*, c. VI, s. 211; Yine *el-Munkız*'ın şu sayfalarına da bakınız: s. 57, 61, 70, 72, 76, 78, 79. Ayrıca bkz. Abdülhüseyn Zerrinkub, *Firar ez Medrese*, s. 89, 105, 223 / Türkçe tercüme: *Medreseden Kaçış*, s. 142, 165.

da iken vefat eden Gazzâlî'nin takriben yirmi yıl aile hayatı sürdürdüğü ortaya çıkmaktadır.

Gazzâlî'nin bu evlilikten kaç çocuğu olduğu ve bu çocukların kimler olduğu hususunda Subkî'nin de *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*'de yer verdiği "kızlardan başka kendisinden geride kimse kalmamıştır"⁶² cümlesinin dışında kaynaklarda açık ve doğrudan ifadeler mevcut değildir. "el-Gazzâlî" nisbesinin tek z (ج) ile mi çift z ile mi okunması lazım geldiği hususundaki tartışmalara katkı sağlayanlardan birinin, Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin "Sittü'n-Nisâ" isimli kızının neslinden gelen hicrî sekizinci yüzyılda Bağdad'da yaşamış bir torunu olması⁶³ da, aslında bu durumu destekler mahiyettedir. Bunlardan başka Ali Şir Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâyis* isimli eserinin tercümesi olan *Letâifnâme*'de de, hicrî dokuzuncu asırda yaşayan Emirü'l-İslâm Gazzâlî'nin İmam Muhammed Gazzâlî'nin evlâdından olduğu⁶⁴ zikredilir. Ancak burada bir şecereye yer verilmemiş olması, İmam Gazzâlî ile irtibatın kimin vasıtasıyla gerçekleştiği hususunu açık kılmaz. Yine hicrî 992 tarihli bir rivayet icâzetnâmesinde de, Şeyh İzzüddin Ebî'l-Mehâmid'in oğulları olan Şeyh Bahâüddin Muhammed ile Şeyh Burhâneddin'in İmam Gazzâlî'nin neslinden geldikleri nakledilmektedir.⁶⁵ Bununla birlikte burada da İmam Gazzâlî'ye kadar çıkan muntazam bir şecere mevcut değildir.

Muhtemelen bu rivayetler ve şecerelerden hareketle İmam Gazzâlî'nin biyografisini yazan günümüz müellifleri de onun sadece kızları olduğunu, erkek çocuğu olmadığını belirtmişlerdir. Mesela İmam

⁶² Subkî, *Tabakât*, c. VI, s. 211.

⁶³ Subkî, *Tabakât* (el-Feyyûmî'ye ait el-Misbâhu'l-Münîr'den naklen), c. VI, s. 192. Ayrıca bkz. Celâleddin Hümayî, *Gazzâlinâme*, Tahran 1368, s. 217. Burada verilen malumât ve şecere şu şekildedir: "Gazâle, Tus'un köylerinden biridir. el-İmam Ebû Hâmid el-Gazzâlî buraya nispet olunur. Bunu bana, eş-Şeyh Mecdüddin Muhammed b. Muhyiddin Muhammed b. Ebî Tâhir Şiroânşâh b. Ebî'l-Fazâil Fahrâver İbn Ubeydullah İbn Sitti'n-Nisâ binti Ebî Hâmid el-Gazzâlî 710 senesinde Bağdad'da haber verdi. O şöyle dedi: İnsanlar, dedemizin ismini şeddeli okuyarak hata etmektedirler. Zira o şeddetsizdir ve meşhur bir köy olan Gazâle'yle irtibatlıdır."

⁶⁴ Celâleddin Hümayî, *Gazzâlinâme* (*Letâifnâme*'den naklen), s. 217-218. "Emirü'l-İslâm Gazzâlî, İmam Muhammed Gazzâlî'nin evlâdındandır. Tıp ve Felsefe ilminde mâhir idi. Şiir de söylemiştir... Emirü'l-İslâm Gazzâlî, Hezâresbiyân zamanında Belh'te yaşıyordu. Sultan Ebû Sa'îd Mirzâ'nın saltanatı esnasında vefat etti."

⁶⁵ Celâleddin Hümayî, *Gazzâlinâme* (*İcâzetnâme*'den naklen), s. 218. "Şeyh İzzüddin Ebî'l-Mehâmid'in oğulları olan Şeyh Bahâüddin Muhammed ve Şeyh Burhâneddin için Şeyh Muhammed Şâfi'nin vermiş olduğu icâzetin süretidir. Bunların hepsi, âlim kimselerdir. Bu iki kardeş Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin evlâdındandır."

Gazzâlî üzerine *Muslim Intellectual* isimli bir kitap kaleme almış olan Montgomery Watt, kaynak belirtmeden sadece kızlarının İmam Gazzâlî'den sonra yaşadığını ya da onun sadece kız evlatları olduğunu ve bu sebeple de torunlarının Gazzâlî nisbesini taşımadığını söylemektedir.⁶⁶ Gazzâlî'nin hayatı, eserleri ve fikirlerine dair kaleme aldığı *Gazzâlinâme* adlı eserinde Üstad Celâleddin Hümayî de, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*'de ve diğer kitaplarda Gazzâlî'nin erkek çocuğu olmadığını; onun sadece kızları olduğunun nakledildiğini ifade etmektedir.⁶⁷ Bir nevi Gazzâlî biyografisi olan *Firar ez Medrese* isimli eserin yazarı Abdülhüseyin Zerrinkub ise, Horasan'da doğan çocuklara künye verme âdetinin bulunduğunu ve bunun ailenin torun sahibi olma isteğini yansıttığını ya da aile üyelerinin çocuklarını ismin yanında geçmiş büyüklerin ismiyle künyeleterek onların da onun gibi olmasını istediklerini söylemektedir. Bu bakımdan İmam Gazzâlî'ye Muhammed isminin yanında geçmişte Gazzâlî ailesini meşhur etmiş fakih bir büyüğün adı olan Ebû Hâmid künyesinin verilmiş olması, ailenin onun da fakih olmasını talep ettiği anlamına gelir. Zira İmam Gazzâlî'nin Hâmid ismini verdiği bir erkek çocuğu olmadığı gibi kendisinden geriye de sadece birkaç kız çocuğundan başka kimse kalmamıştır.⁶⁸

Oysa bizzat İmam Gazzâlî neslinden gelen kimselerin elindeki bu makaleye konu olan şecerede de görüleceği üzere, İmam Gazzâlî'nin Ahmed isimli bir oğlu olduğunu anlıyoruz. Hakikaten Ebû Hâmid künyesi, onun bir erkek çocuk sahibi olup olmadığını tam olarak ifade etmiyorsa, şeceredeki Ahmed ismi onun bir erkek çocuğu olduğu hususunda açık bir delildir. Ancak bu şecerenin İmam Gazzâlî'nin vefatından 230 yıl sonra yazılan bir kaynakta geçiyor olması, onun doğruluğunu tatışılır hâle getirebilir. Yine İmam Gazzâlî'nin "Ahmed" isminde bir kardeşi olması da, bu tartışmaya yeni boyutlar ekleyebilir. Bununla birlikte kendilerinin İmam Gazzâlî neslinden geldiğini iddia eden bir ailenin elinde böyle bir şecerenin bulunuyor olması, yine de dikkat çekici bir durumdur.

⁶⁶ W. Montgomery Watt, *Müslüman Aydın*, Türkçeye tercüme: Hanifi Özcan, İzmir 1989, s. 15, 137.

⁶⁷ Celâleddin Hümayî, *Gazzâlinâme*, s. 216.

⁶⁸ Abdülhüseyin Zerrinkub, *Firar ez Medrese*, s. 2, 186 / Türkçe tercüme: *Medreseden Kaçış*, s. 25, 271.

Sonuç

467/1075 yılında Kutalmış oğlu Süleymanşah önderliğinde İznik'te kurulmuş olan Anadolu Selçuklu devleti tarihindeki 552/1157 ile 641/1243 yılları arası, kaynakların bildirdiği ve maddi eserlerin de gösterdiği kadarıyla her sahada büyük gelişmelerin yaşandığı ve Anadolu'daki Selçuklu kültür ve medeniyetinin müesseseseleştiği bir zaman dilimi olmuştur. Bilhassa bu dönemin sonlarına doğru Asya'nın içlerinde beliren Moğol tehlikesi ve dehşeti ise, ilim adamları, tasavvuf ehli ve sanat erbabı kimselerin yanında her sınıf ve meslekten insanın İslâm dünyasının diğer beldelerine göre daha emniyetli ve huzurlu gördükleri Anadolu'ya akmalarına ve burada müesseseseleşmeye başlayan bu yeni kültür ve medeniyete katkıda bulunmalarına sebebiyet vermiştir.

Hanefî fakihî Abdülmecid el-Herevî, *Mirsâdü'l-İbâd* müellifi Necmeddin Râzî (Dây) ile diğer Kübrevî halifeleri Sâdeddin Hamevî, Seyfeddin Bâherzî ve Baba Kemal Hocendî, Mevlana Celaleddin'in babası Bahaüddin Veled, Burhaneddin Tirmizî, Muhammed Talekanî, Yusuf b. Sa'id es-Sicistanî, Şeyh Evhadüddin Kirmanî, Fahreddin Irakî, Ebu'n-Necib Sühreverdî'nin yeğeni Ebû Hafs Şihabüddin Sühreverdî, İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd mektebini Sadreddin Konevî ile birlikte temsil eden Müeyyedüddin Cendî, Sa'deddin Ferganî ve Affeddin Tilemsanî, Bektaşılık tarikatına adını veren Hacı Bektaş-ı Veli, akî ve naklî ilimler sahasında eserler kaleme alan müneccim Hubeyş et-Tiflisî, filozof Esirüddin Ebherî, Sirâceddin Urmevî, Ebu'l-İzz el-Cezerî, Kutbeddin Şirazî, tarihçi İbn Bîbî ve şâir Ahmed b. Mahmud Tusî gibi âlimlerin ve mutasavvıfların da yer alması sebebiyle "entelektüel göçler" olarak da tarif edilen bu hareketlilik, büyük oranda Anadolu Selçuklu devletinin ihtiyaç duyduğu yetişmiş insan unsurunu karşılamaya imkan vermiştir.

641/1243 yılındaki Köseadağ savaşıyla Anadolu'da başlayan Moğol hâkimiyetinin ilk döneminde de, siyasî ve askerî güç kaybına rağmen, İslam dünyasının inhitata uğrayan bazı bölgelerinin aksine, Anadolu'da sosyal hayatta, iktisadî alanda ve kültürel faaliyetlerde ciddi bir buhran ve değişme görülmemiştir. Bu dönemde Anadolu'da inşa edilen mimarî eserler de, yapılaşmanın ve toplumsal hayatın gelişmesini sağlayan diğer faaliyetlerin önceden olduğu gibi devam ettiğini göstermektedir.

Değirmeye çalıştığımız Anadolu'nun Selçuklular dönemindeki bu siyasî, ilmî, içtimaî, iktisadî ve kültürel durumuna katkı sağlayan kişile-

rin, daha ziyade Anadolu dışından buraya geldikleri malumdur. Tabii olarak yeni fethedilmiş ve vatan tutulmuş bir coğrafyada bu alanlarda mahir kimselerin yetişip toplum hayatına katkı sağlamaları pek mümkün değildir. Zira ilmî ve kültürel faaliyetlerin bir tekâmül ve olgunlaşma ile bir alt yapı ve buna uygun bir muhit gerektirdiği açıktır.

Bu bakımdan yetişmiş insan unsurunu büyük oranda dışarıdan karşılayan Selçuklu dönemi Anadolusunda, yeni yeni kökleşip serpilme-ye başlayan İslam kültür ve medeniyetine katkıda bulunmuş kimselerin kimler oldukları, Anadolu'ya ne zaman geldikleri, nereye yerleştikleri ve toplum hayatında nasıl bir değişim ve dönüşüm husule getirdikleri hususu daima dikkat çekici bir konu olmuş ve buradaki ilmî ve kültürel geleneğin hüviyetini ve mahiyetini tespit etmek açısından da her zaman önemini muhafaza etmiştir.

Niğdeli Kadı Ahmed'in eserinde kendisinden sitayişle söz ettiği bir başka âlim olan Fahreddin er-Razî⁶⁹ (ö. 606/1210)'nin torunlarından Cemâleddin Aksarayî (ö. 791/1388) gibi bu tebliğde ele almaya çalıştığımız İmam Gazzâlî'nin torunları da yerleşmek için Selçuklular döneminde kurulmuş bir şehir olan Aksaray'ı tercih etmişler; kadı ve fakih olarak ilmî faaliyetlere katkıda bulunmuşlar; subaşı sıfatıyla dönemin siyasî ve askerî hareketleri içinde yer almışlardır. Böylece cedleri olan İmam Gazzâlî'nin eserleriyle Anadolu üzerinde meydana getirdiği manevî tesire, torunları da bizzat çaba ve gayretleriyle fiilî olarak katkıda bulunmuşlardır.

Görebildiğimiz kadarıyla söz konusu bu kimselerin İmam Gazzâlî'nin torunları oldukları dönemin kaynaklarına yansımamıştır. Onların bu sıfatlarından sadece damatları olan ve *el-Veledü's-Şefik* isimli muhtasar bir İslam tarihi kaleme alan Niğdeli Kadı Ahmed söz etmiştir. *Müsâmeretü'l-Ahbâr* müellifi Aksarayî de bir vesile ile aile üyelerinden ikisine atıfta bulunmuş, ancak bunların İmam Gazzâlî'nin torunları olduklarına dair bir beyanda bulunmamıştır. İmam Gazzâlî'nin hayatından bahseden kaynaklarda ve onunla ilgili araştırmalarda, İmam Gazzâlî'nin

⁶⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, v. 85b, 94b. Ayrıca bkz. 235a, 291a, 297b. Fahreddin Râzî'nin İslâm dünyasındaki ve Anadolu'daki takipçileri için bkz. Mustakim Arıcı, "VII/XIII. Yüzyıl İslâm Düşüncesinde Fahreddin Râzî Ekolü", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 26 (2011), s. 1-37. Yine bkz. Yusuf Küçükdağ, II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâli Ailesi, İstanbul 1995, s. 5-6.

erkek çocuğu olmadığını ifade edilmesi, Niğdeli Kadı Ahmed'in şahitliğine bir dereceye kadar hâlel getiriyorsa da, bu durum VIII/XIV. yüzyılda Anadolu'da kendilerini İmam Gazzâlî'ye nispet eden bir sülalenin bulunduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz.

KAYNAKÇA

Aksarayî, Mahmud b. Muhammed, **Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsayeretü'l-Ahyar**, neşreden: Osman Turan, Ankara 1944.

Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, Türkçeye tercüme: Mürsel Öztürk, Ankara 2000.

Anonim, **Tarih-i Âl-i Selçuk der Anatoli**, tsh. Nadire Celâlî, Tahran 1377/1999.

Anonim, **Tarih-i Âl-i Selçuk der Anatoli**, Türkçe tercüme: Feridun Nâfiz Uzluk, Ankara 1952.

Arıcı, Mustakim, "VII/XIII. Yüzyıl İslâm Düşüncesinde Fahreddin Râzî Ekolü", **İslam Araştırmaları Dergisi**, 26 (2011), s. 1-37.

Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as, **Sünen-i Ebû Davud**, c. I-V, İstanbul 1992.

Ertuğrul, Ali, **Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefîk ve'l-Hâfidü'l-Halîk'i**, Dokuz Eylül Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009, (Yayınlanmamış doktora tezi).

Esterâbâdî, Aziz b. Erdeşir, **Bezm u Rezm**, neşreden: Köprülüzâde Mehmed Fuad Bey, İstanbul 1928.

Esterâbâdî, Aziz b. Erdeşir, **Bezm u Rezm**, Türkçeye tercüme: Mürsel Öztürk, Ankara 1990.

Gazzâlî, **el-Munkızu mine'd-Dalâl**, trc. Hilmi Güngör, İstanbul 1990.

Gazzâlî, **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, Türkçeye tercüme: Ahmed Serdaroğlu, c. I-IV, İstanbul 1986.

Gazzâlî, **Nasihatü'l-Mülûk**, tsh. Celâleddin Hümayî, Tahran 1367.

Hümayî, Celâleddin, **Gazzâlînâme**, Tahran 1368.

İbn Bîbî, Nâsırüddin Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugedî, *el-Evâmirü'l-Alaiye fi'l-Umuri'l-Alaiye*, tsh. Jale Müttehidîn, Tahran 1390/2011.

İbn Bîbî, el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugedî, *el-Evâmirü'l-Alaiye fi'l-Umuri'l-Alaiye (Selçuknâme)*, Türkçeye tercüme: Mürsel Öztürk, c. I-II, Ankara 1996.

Kadı Ahmed Nekîdî, *el-Veledü's-Şefîk ve'l-Hâfidü'l-Halîk*, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü, No: 4518.

Küçükdağ, Yusuf, *II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, İstanbul 1995.

Mecdüddin İbnü'l-Esir, *Câmi'u'l-Usûl min-Ehâdisi'r-Resûl*, c. I-XI, thk. Abdulkadir el-Arnâvut, Şam 1969-1972.

....., *Mekâtib-i Fârisî-yi Gazzâlî be-nâm-ı Fazâilü'l-Enâm min Resâili Hücceti'l-İslâm*, tsh. Abbas İkbâl, Tahran 1362 h.ş.

Tâceddin es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, c. I-VI, Mısır 1964.

Watt, W. Montgomery, *Müslüman Aydın*, Türkçeye tercüme: Hanifi Özcan, İzmir 1989.

Zerrinkub, Abdülhüseyin, *Firar ez Medrese*, Tahran 1373 h.ş.

Zerrinkub, Abdülhüseyin, *Medreseden Kaçış*, Türkçeye tercüme: Hikmet Gök, İstanbul 2005.